

*Чаус С. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ДИСКУРС

У статті охарактеризовано існуючі у зарубіжній та вітчизняній лінгвістиці підходи до визначення поняття дискурсу, з'ясовано структурні характеристики та ознаки даного явища; встановлено універсальні та специфічні особливості судового дискурсу Нюрнберзького процесу як типу інституційного дискурсу.

Ключові слова: *дискурс, інституційний дискурс, судовий дискурс, юридичний субдискурс.*

Людство давно навчилось судити окремих злочинців, злочинні угруповування, бандитські та незаконні озброєні формування. Мовна сфера правової діяльності привертала увагу лінгвістів в усі часи. В найдавніших пам'ятках різних цивілізацій є свідчення про важливість усного та писемного мовлення в процесі судочинства. Теми, які розглядаються науковцями, охоплюють достатньо широкий спектр питань від мови та стилю викладення судового матеріалу до суттєвих досліджень в області правової діяльності в рамках юрислінгвістики. Лінгвістичні дослідження в сфері правової картини світу, що виступає специфічною “омовленою формою соціального пізнання, виробляється певним юридичним співспільством та фіксується в юридичних поняттях та термінах” [2, с. 52] мають свою актуальність і до нашого часу.

Міжнародний військовий трибунал в Нюрнберзі став першим в історії досвідом засудження злочинів державного масштабу – правлячого режиму, його карних інститутів, вищих політичних та військових діячів. Тематику судового дискурсу Нюрнберзького процесу складають засідання Міжнародного військового трибуналу, який розпочався в Нюрнберзі 20 листопада 1945 року, коли через три місяці після перемоги над фашистською Німеччиною уряди СРСР, США, Великобританії та Франції уклали договір про організацію суду над головними військовими злочинцями. Це рішення мало схвальний відгук по всьому світу: потрібно було надати суворий урок авторам та виконавцям нелюдських планів світового панування, масового терору та вбивств, злочинних переконань расової переваги, геноциду, жажливих руйнувань, пограбування величезних територій. Надалі до згоди офіційно приєднались ще 19 держав, і Трибунал по праву отримав назву “Суд народів”. Процес тривав майже 11 місяців. Протягом 403 судових засідань перед трибуналом повстало 24 військових злочинців, які входили до вищого керівництва фашистської Німеччини. В залі суду були допитані сотні свідків, розглянуті тисячі документів.

Актуальність вивчення Нюрнберзького процесу полягає в тому, що ця подія :

- стала першим в історії досвідом засудження злочинів державного масштабу – правлячого режиму, його карних інститутів, вищих політичних та військових діячів;
- набула всесвітньо-історичного значення та стала класикою міжнародного судочинства;
- поєднала в собі три юридичні традиції: радянську (російськомовну), американську і англійську (англомовну) та, як залежний компонент, німецьку (німецькомовну).

За цих обставин особливого значення набувають дослідження дискурсу судового засідання Нюрнберзького процесу на матеріалах мови учасників процесу – російської, англійської, німецької.

Отже, спробуємо звернути увагу на Нюрнберзький процес не тільки як на історичну подію протистояння агресії та терору часів Другої світової війни, а й проаналізувати це феноменальне явище за допомогою лінгвістичних засобів мовленнєвого впливу – це слова, вирази, мовленнєві структури та інші мовленнєві ресурси, що виступають основними в позиції встановлення факту Нюрнберзького процесу у якості дискурсу судового засідання з точки зору його інституційної природи.

Дискурс – це об'єкт міждисциплінарного вивчення. Окрім теоретичної лінгвістики дискурсом займаються комп'ютерна лінгвістика та штучний інтелект, психологія, філософія і логіка, соціологія, антропологія і етнологія, літературознавство і семіотика, історіографія, теологія, юриспруденція, педагогіка, теорія та практика перекладу, комунікаційні дослідження, політологія. Кожна з даних дисциплін розглядає дискурс по-різному, але деякі з них здійснили суттєвий вплив на лінгвістичний дискурсивний аналіз.

Формування поняття дискурсу у значенні лінгвістичної категорії пов'язане із традицією до інтеграції лінгвістичних та інших гуманітарних досліджень та набуває широкого використання в західноєвропейській лінгвістиці з 70-х років XX століття. Це слово походить від латині *discursus*, що перекладалось як “розумний роздум”, пізніше поняття трансформувалось та набуло значення “діалогу”.

У сучасній лінгвістичній науці єдиних поглядів щодо визначення дискурсу не існує. Але переважна більшість наукових праць вітчизняних та зарубіжних мовознавців розуміє під поняттям “дискурс” (франц. *discours* – мовлення) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, психолінгвістичними та іншими факторами; текст, який взято в подійному аспекті; мовлення, що розглядається у якості цілеспрямованої соціальної дії, компоненту, що бере участь у взаємодії людей та в механізмах їх свідомості

(когнітивних процесах) та визначає дискурс як “мовлення, занурене в життя” [1, с. 136-137].

Проблему дискурсу досліджували зарубіжні та вітчизняні мовознавці, такі як Т. ван Дейк, В. Кінч, П. Серіо, Н. Д. Арутюнова, Р. Барт, О. С. Кубрякова, В. І. Карасик, Г. Н. Манаєнко, В. В. Красних, О. І. Шейгал, Ю. О. Сорокін, Л. М. Синельнікова, Т. А. Ушакова, В. В. Богданов, І. П. Сусов, О. К. Павлова, Т. В. Мілевська, В. О. Звєгинцев та багато інших.

У вітчизняній лінгвістиці під дискурсом переважно розуміється текст, що розглядається в сукупності з екстралінгвістичними факторами, які мають вплив на його породження та сприйняття. Однак визначення дискурсу подається через текст, хоча між ними існує низка суттєвих відмінностей. Більшість вчених-дослідників вважають, що дискурс не є виключно лінгвістичним терміном, він належить до цілого спектру гуманітарних наук.

Узагальнюючи вказані точки зору, дамо таке визначення: дискурс – це складне комунікативне явище, тип мовленнєвої поведінки суб'єкта, детермінованої соціально-історичними та культурно-ідеологічними умовами, що демонструє всі особливості історичної епохи, акцентує увагу на індивідуальних та соціальних особливостях як комунікатора, так і комунікативної ситуації, де відбувається спілкування і де кінцевим результатом є текст, включений у комунікативно-прагматичний контекст у сукупності з екстралінгвістичними, психолінгвістичними та іншими факторами.

Соціально-прагматична теорія дискурсу будується на типології сфер спілкування та комунікативних ситуацій, які базуються на традиції співіснування двох типів дискурсу: особистісно-орієнтованого та статусно-орієнтованого. В особистісно-орієнтованому спілкуванні комуніканти мають на меті не тільки передати інформацію чи вплинути певним чином один на одного, але й передати особистісне ставлення до подій, намагаючись відчути внутрішній настрій співрозмовника. Статусно-орієнтований тип спілкування передбачає залучення комунікантів до обмеженого кола рольових характеристик, виступаючи в якості представників певних категорій. Так, В. І. Карасик встановлює, що “особистісно-орієнтований дискурс представлений у двох основних різновидах – повсякденне та художнє спілкування, статусно-орієнтований дискурс – у безлічі різновидів, виділених в тому чи іншому суспільстві у відповідності з прийнятими в ньому сферами спілкування, складеними суспільними інститутами (політичний, діловий, науковий, педагогічний, медичний, військовий, спортивний, релігійний, юридичний та інші види інституційного дискурсу” [8, с. 14].

Дискурс судового процесу ми розглядаємо як різновид юридичного дискурсу, розуміючи під юридичним дискурсом сукупність текстів, які об'єднані загальною тематикою (правові відносини обвинувача та захисника).

Розглядаючи поняття юридичного дискурсу у широкому розумінні, передбачається його розмежування на окремі субдискурси або різновиди, які охоплюють більш конкретні сфери реалізації. Саме в субдискурсах основні концепти виявляють себе в окремих випадках та у відповідності певній меті. Подібним юридичним субдискурсом у дослідженні є судовий дискурс, що розглядається в значенні мовного та текстового прояву юридичного дискурсу в рамках судового засідання. Виходячи із прийнятого визначення юридичного дискурсу та визначаючи поняття “судовий дискурс” ми звертаємось до конкретного значення дискурсу, який містить певну комунікативну подію.

У дослідженнях судового дискурсу Т. В. Дубровська визначає поняття “судового дискурсу” наступним чином: “вербально-знакове вираження процесу комунікації в ході судового процесу, що розглядається у соціально-історичному, національно-культурному, конкретному ситуативному контексті з урахуванням характеристик та намірів комунікантів” [3, с. 10].

Як самостійний різновид юридичного дискурсу, судовий дискурс має низку особливостей та ознак. За класифікацією В. І. Карасика, судовий дискурс є яскраво вираженим типом інституційного дискурсу: “спілкування в заданих рамках статусно – рольових відносин”. Сформований жанровий простір судового дискурсу, де центральне місце посідає судове рішення. В кожній країні на різних етапах судового процесу мовне судочинство має ряд своїх особливостей.

Розвиток дискурсу відбувається між учасниками судового процесу, які виступають мовцями з різною вербалізацією своїх комунікативних інтенцій. Кожному учаснику дискурсу відведена конкретна роль. Як стверджує В. І. Карасик, “інституційне спілкування – це комунікація у своєрідних масках” [10, с. 12]. Таким чином, комуніканти повстають перед нами не тільки у ролі особистостей, індивідів, а й представниками певного соціального статусу. Рольова структура дискурсу судового засідання являє собою жорстку ієрархію, де функції учасників судового процесу чітко відповідають їх соціальному статусу. Так, зокрема, К. Ф. Седов говорить про статусно-рольову диференціацію дискурсивної поведінки наступне: “Соціальна роль – це нормативний, схвалений суспільством образ поведінки, очікуваний від кожного займаючого дану позицію. Соціальна позиція або статус – формально-встановлене або мовчки визнане місце індивіда в ієрархії соціальної групи <...>. Як і будь-яка інша поведінка, мовленнєва поведінка в рамках міжособистісного спілкування підпорядковується закону статусно-рольової взаємодії” [13, с. 82].

Статусно-рольове спілкування базується на очікуванні того, що мовний суб'єкт дотримується мовленнєвих норм, властивих його позиції в суспільстві, та тих, що визначаються характером взаємовідносин з

співрозмовником [13, с. 82]. Відповідно кожна роль складається із специфічного набору прав та обов'язків. Стосовно спілкування в ситуації судового засідання не викликає сумнівів та обставина, що від адвоката чекають захисту обвинуваченого, від прокурора – доведення вини підсудного, від свідка – правдивих свідчень, від судді – справедливої постанови. Коротко визначимо функції учасників судового процесу.

Суддя – посадова особа, що здійснює правосуддя та іншу передбачену законом судову діяльність (<http://slovari.yandex.ru>).

У словнику основних кримінально-процесуальних понять та термінів визначається, що “судді незалежні та підпорядковуються виключно закону. Даний принцип правосуддя означає, що судді та народні засідателі вирішують кримінальні та цивільні справи на основі закону у відповідності до власної правосвідомості, приймаючи рішення (вирок, ухвалу, постанову) судді вільні від міркувань, не пов'язаних з правосуддям, та повинні керуватись виключно законом. Суддя підлягає відводу, якщо він особисто (прямо или косвенно) зацікавлений в розгляді справи або наявні інші обставини, що викликають сумнів в його неупередженості” (<http://slovari.yandex.ru>).

Будь-який учасник процесу звертається до суду за допомогою певних формул: *Ваша честь, Поважний суд*.

Продовжимо розглядати учасників судового дискурсу. Прокурори працюють, головним чином, в кримінальних процесах. Підтримання державного обвинувачення – одна з форм здійснення прокурором нагляду за дотриманням виконання законів. У судовому процесі він представляє обвинувачення, доводить вину особи, притягнутої до кримінальної відповідальності. По факту підозри у скоєнні злочину до обов'язків державного обвинувача належать розслідування та з'ясування обставин справи, участь в аналізі доказів у судовому засіданні. Державний обвинувач надає висновки з питань, виниклих під час судового розгляду, бере участь у судових дебатах, надаючи суду свої міркування з приводу доведеності обвинувачення, застосування кримінального закону та міри покарання щодо підсудного та з інших питань (<http://slovari.yandex.ru>).

Суттєве місце у виступі прокурора належить аналізу причин і умов, що сприяли скоєнню злочину, та пропозицій щодо усунення цих причин і умов. Якщо державний обвинувач дійде до висновків, що дані судового слідства не підтверджують обвинувачення, висунутого підсудному, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення та надати суду мотиви відмови (<http://slovari.yandex.ru>).

До завдань адвоката належить надання кваліфікованої юридичної допомоги громадянам та організаціям: консультацій та роз'яснень з юридичних питань, усних и письмових довідок щодо законодавства;

складання скарг, заяв та інших документів правового характеру; представництво в суді, арбітражі та інших державних органах з цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення; участь у попередньому слідстві та в суді з кримінальних справ у якості захисника, представника потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача.

Професійні судді, прокурори та адвокати повинні мати відповідну кваліфікацію, так зване “право займати посаду”. Це означає, що вони повинні мати вищу юридичну освіту, пройти подальшу практичну підготовку та здати відповідні державні іспити.

Прокурор та адвокат є двома головними учасниками судових дебатів, які мають місце перед оголошенням постанови, винесеної судом. Судові дебати – яскрава та переважно емоційна частина судового розгляду, де наочно розкривається змагальний характер процесу. Судові дебати виступають у вигляді боротьби міркувань, процесуальної змагальності сторін, інтереси яких зазвичай не співпадають. Сторони обвинувачення та захисту, апелюючи до суду, підбивають підсумки судового слухання та звертаються зі своїми пропозиціями щодо того, які рішення зі справи вони вважають справедливими.

У дослідженнях, присвячених питанням судової етики, визначається морально-етична сторона судових дебатів, а саме те, що вони повинні сприяти моральному вихованню підсудного, потерпілого, свідків, інших учасників в справі, а також людей, присутніх в залі суду. Професійні учасники кримінального процесу – прокурор і адвокат – по-різному оперують фактами та аргументами під час судових дебатів. Це обумовлено різницею статусів.

Судові дебати, в яких бере участь прокурор, складають лише частину його діяльності з підтримання державного обвинувачення перед судом. Прокурор, виступаючи з обвинувальною промовою, виконує функцію кримінального переслідування. Він – сторона обвинувачення. Традиційно та за логікою обвинувальну промову прокурора прийнято сегментувати на ряд послідовних частин, хоча кожна конкретна промова будується від залежності до обставин справи.

Аналізуючи виступи сторони обвинувачення можемо дійти наступних висновків щодо їхніх функцій. Обвинувальна промова прокурора зазвичай починається з характеристики особливостей заслуханої справи, злочину, у скоєнні якого обвинувачується підсудний. Загальна характеристика заслуханої справи, її об'єктивна специфіка не містить перебільшень, вона конкретна і оснований на існуванні самої справи.

У промові державний обвинувач викладає фактичні обставини справи у тому вигляді, як вони встановлені в результаті судового слідства. Він стверджує, що підсудний скоїв певні дії, які кваліфікуються як злочинні та

надає обвинувачення або ж вносить певні корективи за результатами судового слідства, а за наявністю підстав заявляє про відмову від обвинувачення.

В обвинувальній промові особлива увага приділяється аналізу доказів, досліджених в суді, і обґрунтування висновку про доведеність або недоведеність обвинувачення. Як відзначає А. Ф. Коні, на прокурора покладено морально-етичний та правовий обов'язок доведення обвинувачення, висунутого владою. Цей обов'язок він повинен виконати і під час судових дебатів. Він реалізується у вигляді аналізу доказів, доведень по суті змісту, достовірності, достатності, а не шляхом загальних стверджень та заяв. “Обвинувач має бути сильним в доводах, а не в епітетах”, – писав А. Ф. Коні [11, с. 134].

Юридична оцінка діяння – наступний елемент обвинувальної промови прокурора. Вона завжди аргументована, заснована на глибокому розумінні сутності застосованого матеріального закону.

Мова прокурора часто містить характеристику особистості підсудного, складену на основі встановлених в суді фактів, та яка є завжди об'єктивною. Прокурор не вправі замовчувати про позитивні морально-етичні риси підсудного, його попередні здобутки, що можуть вплинути на пом'якшення відповідальності. У мові недопустимі насмішки над підсудним, грубість, образливі характеристики, а також заяви з приводу зовнішності підсудного, його національності, віроісповідання і т. ін. Обґрунтування міри покарання у виступі державного обвинувача також потребує високої об'єктивності, урахування наслідків та міри покарання, обставин, не тільки обтяжуючих, але й пом'якшуючих відповідальність.

Надалі розглянемо мову захисника під час судових дебатів.

Захисник (адвокат) у своїй промові, звичайно, протидіє стороні обвинувачення на змагальному етапі судового процесу. Його участь в дебатах також відповідає певним нормам морально-етичних принципів.

Захищаючи конкретну людину від обвинувачення у скоєнні злочину, адвокат не може виправдовувати сам злочин. Структура виступу адвоката певною мірою нагадує структуру виступу обвинувача, так як вони стосуються одного предмета, хоча висвітлюють його з різних позицій.

Адвокат, за визначенням А. Ф. Коні, – “друг, радник” обвинуваченого [11, с. 136]. У промові захисника чітко простежений гуманізм власне професії адвоката та його місії, виконуваної в суді. Він прагне допомогти людині, яка потрапила в біду за власною виною або ж такій особі, хто повністю невинний, але може виявитись засудженим помилково в результаті некритичного ставлення до безпідставного обвинувачення. Обвинувачений, поставши перед судом, ще не засуджений.

Промова адвоката в концентрованій формі надає суду все позитивне, що характеризує особистість та поведінку підсудного. Всі обставини, пом'якшуючі відповідальність, чітко та переконливо озвучуються у виступі, а обставини, обтяжуючі відповідальність або доведені сумнівно, розцінюються відповідним чином. У процесі надання характеристики підсудному неприпустимі перебільшення, ствердження про неіснуючих благодійників підсудного, що може призвести до недовір'я виступу захисника в цілому.

У якості висновку зазначимо, що судова промова адвоката досягатиме своєї мети тоді, коли він володіє мистецтвом доводити, переконувати, оспорювати.

Судове засідання може проводитись як у відсутності, так і в присутності обвинуваченого – особи, у відношенні якої у встановленому кримінально-процесуальним кодексом порядку винесено постанову про притягнення її у якості обвинуваченої. Особа визнається обвинуваченою з моменту винесення постанови, в якій викладено зміст обвинувачення з вказівкою обставин злочину та з посиланням на відповідний кримінальний закон. Обвинувачений має широкі права для захисту від представленого йому обвинувачення. Він може надавати свідчення, заявляти клопотання, представляти докази, знайомитись з матеріалами справи, заявляти відводи, подавати скарги, користуватись рідною мовою у ході слідства та судового розгляду і т. ін. Як учасник процесу він вправі захищатись за допомогою адвоката або будь-якими методами, що не суперечать законам країни. Такими ж правами наділений і потерпілий. Він може підтримувати обвинувачення, представляти докази та надавати свідчення (<http://slovari.yandex.ru>).

Свідок – особа, що викликається органом попереднього розслідування або судом для надання свідчень щодо відомих йому обставин, маючих значення для вирішення кримінальної чи цивільної справи (<http://slovaii.yandex.ru>).

Обов'язок свідка – надавати повні і правдиві свідчення суду. За дачу завідомо неправдивих свідчень, за відмову чи ухилення від дачі свідчень свідок несе кримінальну відповідальність. Покази свідка можуть містити свідчення, які є результатом безпосередніх спостережень події, дії, факту, або взяті із документів, розповіді інших осіб і т. ін.

Учасники особистісного дискурсу залучають до процесу спілкування всі особисті якості, ознакою же представників інституційного дискурсу є наявність статусної, представницької функції людини. Інституційний дискурс визначається наступним чином: “спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми, можливо, не знайомих один з одним, але маючих спілкуватись у відповідності з нормами даного соціуму” [10, с. 245].

Інституційний дискурс розрізняється на основі двох системотворчих ознак мети та учасників мовленнєвого процесу. Наприклад, мета медичного дискурсу – надання кваліфікованої медичної допомоги хворому, педагогічного – соціалізація нового члену суспільства, політичного – завоювання та утримання влади і т.і. Мета судового процесу взагалі та судового процесу Нюрнберзької справи – встановлення загальноприйнятої істини та покарання злочинців.

Основними учасниками інституційного дискурсу є представники інституту (агенти) і люди, які до них звертаються (клієнти). Це, відповідно, лікар та пацієнт, вчитель та учень, політик та виборець. Визначення основної пари учасників дискурсу судового засідання може ускладнюватись, певною мірою, фактичною кількістю залучених до процесу осіб. З одного боку, сюди відносяться професійні агенти судового дискурсу, тобто безпосередньо ті, хто бере активну участь у здійсненні правосуддя. Це суддя, прокурор / обвинувач, адвокат / захисник. З іншого боку, на судовому процесі присутні обвинувачений та потерпілий, позивач та відповідач, свідок.

У судовому дискурсі Нюрнберзького процесі представниками судового інституту виступають представники державного інституту правосуддя – суддя, прокурор, адвокат та представники спільноти, які звертаються до інституту правосуддя для вирішення певної конфліктної ситуації: сторона обвинувачення, сторона захисту, свідки з обох сторін. Відносини між учасниками судового дискурсу, ролі та правила поведінки кожного учасника чітко визначені нормами інституту правосуддя.

До інших компонентів інституційного дискурсу, які надають можливість надати більш детальну характеристику судовому дискурсу, В. І. Карасик відносить: хронотоп, цінності, стратегії та тактики, різновиди та жанри, матеріал (тематика), прецедентні (культурогенні) тексти, дискурсивні формули [9, с. 10]. За даною класифікацією надамо більш детальну характеристику судовому дискурсу Нюрнберзького процесу.

Хронотопом судового дискурсу Нюрнберзького процесу, є зал судових засідань, в межах якого відбувається втілення та реалізація судового дискурсу. Цінності судового дискурсу виражені здебільшого в його основних концептах: закон, право, справедливість, правда, непохитність та істинність закону, справедливість рішень, оснований виключно на законах. Щодо контекстуальної основи судового дискурсу Нюрнберзького процесу важлива наявність національно-історичного та національно-культурного аспектів, які обумовлюються законно-правовим забезпеченням, існуючим в державі на момент проведення судового засідання Нюрнберзького процесу.

Мета дискурсу судового засідання – встановлення істини в процесі, здійснення правосуддя та відновлення справедливості.

Говорячи про цінності судового дискурсу, зауважимо, що скласти їх повний перелік складно. По-перше, цінності будь-якого судового дискурсу відображені в законах, правових нормах, урядових або адміністративних рішеннях. По-друге, в даному типі дискурсу закладено практично всі загальнолюдські моральні цінності. Іншими словами, в процесі судового засідання знаходить своє вираження не тільки юридична або правова оцінка діяльності людини, але й її морально-етична сторона. Вона включає схвалення або засудження людських вчинків з позиції тих вимог, які містяться у моральній свідомості суспільства, соціально-класовій спільноті людей, тих або інших особистостей. Такі вимоги пов'язані з основами взаємовідносин людей: не вбивати, не красти, говорити правду, дотримуватись обіцянок і т.ін. У всі часи засуджувались жадібність, трусливість, обман, лицемірство, жорстокість. Цінності судового дискурсу відображені в заключних промовах прокурора, захисника або судді.

Особливістю судового дискурсу є виявлення стратегій мовленнєвої поведінки учасників судового процесу. За О. С. Іссерс, мовленнєва стратегія визначається як “комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети” [7, с. 54]. Ми вважаємо можливим констатацію наступних стратегій судового дискурсу Нюрнберзького процесу: слухання справи, аналіз матеріалів справи, винесення вироку. Стратегії реалізуються в конкретних тактиках, які можна співвіднести з основними етапами судового засідання: оголошення справи та деталей справи; слухання пояснень та допит позивача; допит відповідача; дослідження додаткових доказів (свідчення свідків, письмові та речові докази, аудіо- та відеозаписи, висновки експерта); слухання доведень сторонами правової та фактичної позиції (під час судових дебатів); нарада суду з призначеної справи; оголошення судового вироку; складання протоколу судового засідання. Як констатує О. С. Іссерс, кожна тактика спрямована на певні аспекти моделі світу адресата і його психіки (знання, оцінки, бажання). Мета застосування конкретної тактики полягає в тому, щоб змінити конфігурацію цих параметрів у необхідному напрямку: посилити прагнення, змінити оцінки, трансформувати образ певної ситуації. До засобів реалізацій тактик належать комунікативні прийоми нижчого рангу – комунікативні (мовленнєві) ходи. [7, с. 114]. Комунікативні (мовленнєві) ходи – додаткові компоненти, які виникають в умовах “ускладненості спілкування” (статусна нерівність, напруга у спілкуванні, недостатня обізнаність). Мовленнєвий хід розглядається в значенні функціональної одиниці послідовності дій, спрямованої на вирішення локальної чи глобальної ситуації під контролем стратегії. Комунікативні ходи Нюрнберзького процесу можуть визначатись наступними виразами: “невже ви не пам'ятаєте”, “ви не заперечуєте”, “хочу зробити висновок”, “чи варто розуміти” та ін.

Наявність особливої сфери стратегій та тактик в рамках судового дискурсу Нюрнберзького процесу дозволяє стверджувати про наявність відповідних жанрів, у яких останній реалізується. Визначаємо наступні письмові жанри: протокол судового засідання, клопотання, обвинувальний акт. Основними усними жанрами є: вступна промова судді, мова позивача, мова відповідача, мова прокурора, мова адвоката, допит підсудного, судові дебати, судові рішення.

Матеріалом судового дискурсу Нюрнберзького процесу є правовий конфлікт, що виник внаслідок злочинних дій, а саме військових вторгнень на чужу територію, масового терору та вбивств, зловмисних ідей расової дискримінації, геноциду, жахливих знищень та ін. Щоб охопити всі матеріали судового процесу, об'єктивно оцінювати ситуацію, свідчення учасників, свідків справи, оцінювати докази та виносити рішення, у судовому дискурсі необхідною умовою є використання прецедентних текстів – текстів, які складають основу судового дискурсу – закону. До числа прецедентних текстів дискурсу судового засідання належать перш за все конституція держави, збірники законів (кримінальний, трудовий, сімейний кодекси і т.д.).

Дискурсивними формулами є вирази, кліше та функціонально-обумовлені звороти, характерні для судового дискурсу та визначаючі тип даного спілкування. Наприклад, слова судді, випереджаючі початок судового слідства: “Слово для викладення змісту обвинувачення надається стороні державного обвинувачення”. Викладення змісту обвинувачення розпочинається наступними клішованими формулами: “Підсудний обвинувачується в...”; “Злочин було скоєно за наступних обставин...”.

Позначимо, що найбільше клішованими зворотами насичена мова судді. Дискурсивні формули знаходять своє вираження:

- в настановах судді:
 - *Попереджаю Вас про відповідальність за дачу неправдивих показань. Все, що Ви скажете в суді, повинно бути тільки правдой.*
- під час оголошення закінчення судового слідства та переходу до дебатів сторін:
 - *Шановні колеги, чи маєте Ви намір ще чимось доповнити судове слідство? Судове слідство оголошується закінченим.*
- під час оголошення постанови:
 - *Суд оголошує вирок. Розглянувши кримінальну справу, керуючись вимогами ..., суд засудив: <...>.*

Відмінною особливістю судового дискурсу Нюрнберзького процесу є постійне використання комунікативних кліше – мовних зворотів, притаманних виключно судовому дискурсу. Аналіз часто вживаних дискурсивних формул дозволяє глибше зрозуміти процеси, що відбуваються

в рамках даного дискурсу. Комунікативні кліше є невід'ємною частиною судового дискурсу, відмінністю якого є офіційний характер та наявність великої кількості формальностей, чіткий порядок дій та непохитність представників інституту правосуддя (особливо в особі судді). Н. Н. Івакіна у дослідженнях, присвячених юридичному мовленню, вказує на використання комунікативних кліше, представлених у вигляді стійких фраз та речень: “ висунуто обвинувачення”, “ кримінальна справа виділена в окреме провадження”, “вину доведено”, “ зібрано докази”, “ судимість погашено”, “ розглядається кримінальна справа”, “ винність підтверджується”, “ настає відповідальність”, “прошу визначити міру покарання”, “ матеріали справи підтверджують” [5, с. 236]. Аналізуючи матеріали протоколів допиту Нюрнберзького процесу, можемо зробити наступні висновки:

- судове мовлення відрізняється чіткістю формулювання питань, категоричністю висловлювання, його можна порівняти з діловим мовленням ;
- використання мовних кліше, притаманних конкретному процесу допиту: “ прошу трибунал зробити заяву”, “ перейдемо до наступної групи питань”, “ прошу відповісти на дане питання коротко: “так” або “ні”; “ ви визнаєте, що”, “ звертаю вашу увагу”, “ прошу вас повторити”, “ дайте, будь-ласка, протокол” та ін.;
- під час обговорень точки зору висловлюються без емоцій.

Далі зупинимось на питанні ритуальності дискурсу судового засідання. Серед інституційних видів комунікації важливе місце належить ритуальній комунікації, що представляє собою складну сукупність ритуальних дій або вчинків, формалізуючи спілкування в певну послідовність символічно регламентованих дій.

Основною складовою ритуальної комунікації є ритуал. М. І. Толстой називає ритуалом культурний текст, маючий в собі різні коди – акціональний (послідовність певних ритуальних дій), вербальний (наявність певних словесних формул), персональний (виконавці ритуальних дій), локативний (ритуально значимі елементи внутрішнього та зовнішнього простору), темпоральний (визначений час проведення ритуальної дії), музичний, образотворчий (символи ритуальних предметів, одягу і т.д.), предметний (наявність спеціально виготовлених ритуальних предметів) [14, с. 167].

Аналізуючи призначення ритуалу, В. І. Карасик відзначає, що до функції ритуальної комунікації входить виконання наступних завдань: 1) констатування ситуації; 2) інтегрування учасників події в одну групу; 3) мобілізація учасників для виконання ритуальних дій; 4) закріплення комунікативної дії в заданій ціннісно значимій формі [10, с. 335]. Вчений стверджує: “Констатуюча, інтегруюча та мобілізуюча функції визначають деяку подію, але ще не роблять її ритуально значимою. Фіксуюча функція перетворює дещо в ритуал” [10, с. 335]. Співвідношення понять ритуальності

та клішованості дискурсу приводить дослідника до висновків про те, що ритуальний дискурс може бути клішованим та неклішованим. <.. .>

Розглянувши дискурс судового засідання з позиції його інституційної природи, відзначимо, що він містить специфічні характеристики ритуальної комунікації. Таким чином, дискурс судового засідання повстає як складне комунікативне утворення, в якому перетинаються конститутивні ознаки інституційного та ритуального характеру, що дозволяє, в свою чергу, визначити цей жанр комунікації як “гібридний”. Дискурс судового засідання можемо віднести до ритуальної події, оскільки він набуває рис ритуальності з наявністю чітко вираженою сценарністю, рольовою структурою та символічністю. Під сценарністю ми розуміємо сукупність дій рекурсивного характеру, здійснюваних в певному порядку, і композиційну завершеність, формуючу початок процесу, його хід та завершення. Судове засідання – це давно складений ритуал з легко впізнаним сценарієм.

Отже, бачимо, що Нюрнберзький процес є складним комунікативним явищем, обумовленим соціально-історичними та культурно-ідеологічними факторами, через які розкриваються всі особливості історичної епохи (а саме факт Другої світової війни, ознаками якої є зловмисне заволодіння світом, расова ідеологія, геноцид, пограбування та нищення всього, що суперечить злочинним намірам), що здійснюється в рамках судового засідання і результатом чого є текст як найвища форма системної організації, складеної з повідомлень про фрагмент світу та обробленої у відповідності до стилістичних норм та функцій мови.

Судовий дискурс – це інституційна форма спілкування, він організований в рамках певного соціального інституту (суду), має певну мету (визначити істину) та визначається статусно-рольовими характеристиками учасників спілкування (суддя, прокурор, адвокат, підсудний, свідок). На судовому засіданні головує професійний суддя. Заключна частина судового засідання складається з прийняття та проголошення постанови, а також заключного коментаря судді, в якому здійснюється виклад мотивів прийнятого рішення, надається загальна характеристика справи та виражається оцінка діяльності учасників засідання.

Таким чином, Нюрнберзький процес є судовим дискурсом – різновидом інституційного дискурсу. Судовий дискурс – юридичний субдискурс, тобто сукупність текстів, об’єднаних певною тематикою (закон, право, правові відносини) та маючих єдину концептуальну основу (закон, право). Ритуальність судового дискурсу виражається в його сценарності, в чіткому протокольному порядку його ведення, а також в наявності ритуальних артефактів (мантія судді, молоток та плашка, державна символіка).

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова ; под ред. В. Н. Ярцевой // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Глинская Н. П. Три уровня освоения лингвоправовой картины мира / Н. П. Глинская // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник науч. трудов. Вып. 3. – М. : Изд-во “Прометей” МПГУ, 2004. – С. 51-55.
3. Дубровская Т. В. Судебный дискурс : Речевое поведение судьи : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Татьяна Викторовна Дубровская. – Саратов, 2010. – 40 с.
4. Звягинцев А. Г. Нюрнбергский процесс. Без грифа “Совершенно секретно” / А. Г. Звягинцев. – М., 2010. – 54 с.
5. Ивакина Н. Н. Профессиональная речь юриста : учеб. пособие / Н. Н. Ивакина. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
6. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию / Л. П. Иванова. – К., 2010. – 431 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
8. Карасик В. И. Языковая личность и категории языка / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы значения и смысла. – Волгоград, 1994. – С. 14-24.
9. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5-20.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 3. Судебные речи / А. Ф. Кони. – М., 1967. – 536 с.
12. Пономаренко Е. А. Речевые жанры в медицинском дискурсе (в произведениях русских писателей-врачей) / Е. А. Пономаренко. – Симферополь : Дом Писателей им. Домбровского, 2011. – 208 с.
13. Седов К. Ф. Дискурс и личность. Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : ГНОЗИС, 2004.
14. Синельникова Л. Н. Местоимение в дискурсе : науч. монограф. / Лара Николаевна Синельникова. – Луганск, 2008. – С. 476.
15. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.

І н т е р н е т - д ж е р е л а :

1. Словарь основных уголовно-правовых понятий и терминов.
<http://slovari.yandex.ru/dict/updic/>.

Чаус С. В. Нюрнбергский процесс как дискурс.

В статье дана характеристика существующим в зарубежной и отечественной лингвистике подходам к определению понятия “дискурса”, обозначены структурные характеристики данного явления; выявлены универсальные и специфические особенности судебного дискурса Нюрнбергского процесса как вида институционального дискурса.

Ключевые слова: дискурс, институциональный дискурс, судебный дискурс, юридический субдискурс.

Chaus S. V. Nuremberg Trial as discourse.

The article characterizes existing in the current foreign and home linguistics approaches to the definition of “discourse”, indicates the structural characteristics of the given phenomenon and also identifies the main universal and specific features of Nuremberg Trial as a type of institutional discourse.

Keywords: discourse, institutional discourse, judicial discourse, juridical subdiscourse.